

ארץ-ישראל היהודית בזמן מלחמת העולם השנייה

המעמד הפוליטי של א"י בזמן המלחמה, נקבע לפחות בחלקו על-ידי הדרישות האסטרטגיות של בריטניה הגדולה, כפי שנוסחו על ידי הממשלה הבריטית בסוף 1938 ובתחילת 1939. על רקע הלאומנות הערבית הגוברת, לעומת האימפריה הנחשלת, היתה תחושה כי יש לנטוש את המדיניות הפרוצזית בא"י. במקרה של מלחמה, היה מובן מאליו כי "ניתן יהיה לסמוך על כך שהציונים לא יתחברו למען מטרה משותפת עם רודפיהם הנאצים, בעוד שהאימפריה הערבית (ותהיה בלתי יעילה ככל שתהיה במונחים צבאיים טהורים) הציגה מייד איום אדיר על העמדה הבריטית החיונית במזרח התיכון".¹ הדילמה הבסיסית של קביעת המדיניות היהודית לעומת זאת, היתה נצוצה בצוברה, שבעוד שבמלחמת העולם הראשונה היתה ליהודים ברירה של התחברות לאחד משני המחנות היריבים ולכן היו בעמדת מיקוח טובה — הרי שום ברירה כזאת לא היתה קיימת במלחמת העולם השנייה, והיו אשר יהיו הרגשותיהם כלפי מדיניותה של בריטניה במזרח התיכון, לא היתה שום ברירה בפני יהודי א"י, כמו לכל היהודים באשר הם שם, מאשר לתמוך בבריטניה נגד גרמניה.

בדרך כלל מקובל במחקרים היסטוריים סופולאריים העוסקים בבעיות מלחמת העולם השנייה, שמדיניות הפיוס הבריטית שהומחשה בעליל בהסכם סינקן, נמשכה כל שנת 1938 ועם כיבוש פראג ב־5 במרץ 1939, ובאה לסיומה הרמטני והפתאומי ב־18 במרץ עם גאווה החריף של צ'מברלין בברטינגהאם.² אולם טיפולה של סמטלת בריטניה בסיכסוך הערבי-יהודי בא"י, משנה במידה מסוימת מסקנות זו.

ה"איום הערבי האדיר" שהוזכר לעיל, היה אחד הסיבות העיקריות שדירבנו את הממשלה הבריטית לכנס ערבים ויהודים להעידה אשר נתקיימה בארמון סט. ג'יימס בלונדון, בין ה־7 בפברואר וה־17 במרץ 1939, על עתידה של א"י, בוועידה זו נרמזו כהירות כי המלחמה היא על הסף וכי הבעיה כולה נידונה על רקע הנתח וזוהי זה היה מסוכן לפני גאווה של צ'מברלין בבירטינגהאם, להצביע על כך כי הממשלה היתה ריאליסטית כלפי האיום הגרמני הרבה יותר ממה שרצתה להודות בכך בפומבי. במקרה של מלחמה, הניחו כי היסוד התיכון יהיה סגור למעשה לשיט בריטי.

באותה מידה היה סביר כי יס־סוף ינותק מן הבסיס במאסאווה, האספקה לכוחות הבריטיים באזור, תהיה תלויה או בקיום מסלול יבשתי ימי משולב, שיעבור מהודו דרך בצרה שבעיראק, לכנדרא חבאניה, משם היתה דרך מדברית, בלתי סלולה בחלקה, שהובילה דרך רחבה, בגבול שבין עיראק ועבר-הירדן לא"י ורשת הכבישים שלה, המובילה במישורין לתעלת סואץ, את החוליה הלוגיסטית הזו, החלשה כל־כך, ניתן היה לסכן בקלות רבה, לדעת ראשי המטה, על-ידי כוחות צבא וטרור צבא ערביים, שמבחינות אחרות היו אמנם פחות־ערך, אך במקרה זה, כדי לחבס אותם, היה צורך במאמץ בריטי גדול ללא שום יחס, לערכו המעשי, כן נחשב לנחוץ, לנסות ולמשוך את המנהיגים הערביים לצד בריטניה על-ידי הצעת ויתורים לטובתם בא"י, לא נרתעו להקריב את העניין הציוני על מזבח התועלתיות והדבר הוברר צ"י הממשלה הבריטית למשלחת

היהודית בסט. ג'יימס. בהקשר זה נעשה נסיון לשכנע את היהודים כי הם עצמם, "מרצונם החופשי, יוותרו על זכויותיהם עלידי הצעת תנאי פיוס".⁵ נסיון זה לא לקח בחשבון את עוצמתו של הרגש היהודי הלאומי, וגידון משום כך מראש לכשלונו.

אבל מצב היהודים בא"י היה מורכב משורת גורמים אחרים. הראשון בהם היה חולשתה המספרית של היהדות הא"י. אפילו בסוף המלחמה בשנת 1944, היו עדיין רק 518,702 יהודים במדינה (למעשה, היו כנראה כ-550 אלף, כולל את הבלתי חוקיים). ויותר מסילון ערבים.⁶ אין ספק כי בתחילת שנת 1939 כלל לא התייחסו ברצינות בלונדון, לאיומים היהודיים על מרי אנטי-בריטי אפשרי. אדרבה, אז חשבו על האפשרות של תוצאת הכוחות הבריטיים מא"י, דבר שהיה מפקיר את היהודים לרחמי הרוב הערבי המקומי, אשר יהווה איום בריטי רציני.⁷ מכל מקום, הגורם הבסיסי והקיים תמיד, שהינחה את הריפולומטיה היהודית על סף המלחמה, היה בעיית יהדות אירופה.

אדע, שבדיוק באותו זמן שבו הכביזו הבריטים על אפשרויות ההגירה לא"י, דחק הצורך בהגירה כזאת יותר ויותר. אוסטרית על מאתיים אלף יהודים, נתנסתה או בפעילותו של משרד ההגירה הווינאי של אייכמן, ובמרס 1939 חלה "חסותם" הישירה והעקיפה של הנאצים על 117 אלף יהודי צ'כיה ועל 136 אלף יהודי סלובאקיה. הלחץ לארגן הגירה בלתי-חוקית, אם תדרכים החוקיות נסגרו, הלך וגבר. כל ויתור מצד היהודים לדרישות הבריטים בשאלת ההגירה בוועידת סט. ג'יימס, "פירושו היה, כי הם מוותרים בידועין על חייהם של כך וכך אלפי חיים יהודיים".⁸

במלים אחרות: היהודים היו בדילמה ללא פתרון. היה עליהם לתמוך בבריטניה, ובאותם של 1939 לא נראה שום מגן אפשרי אחר.⁹ ומצד שני, בשום פנים לא יכלו להסכים עם המדיניות הבריטית של פיוס העולם הערבי, שהעמידה בסכנה את עצם קיומם של יהודים אירופאיים רבים שמספרם הלך וגדל עם התרחבות תחומי הכיבוש והחשפעה הנאצית.

הספר הלבן הבריטי, שכלל את התנאים המדויקים של מדיניות הפיוס הבריטית, פורסם ב-17 במאי 1939. ע"י הגבלת ההגירה היהודית לטיכסה אחרונה של 75 אלף יהודים, שייכנסו לא"י במשך חמש השנים הבאות, עלידי קיצוצים חמורים של קניית קרקעות עלידי יהודים במדינה, ולבסוף, עלידי העלאת הרעיון של כינון מדינה פלשתינאית בעלת רוב ערבי קבוע תוך עשר שנים — ניסה הספר הלבן לרכוש בדיוק את לבם של אותם לאומנים ערבים עצמם אשר בשנת 1941 וב-1942, ניסו לנצל את חולשתם של הבריטים על מנת להשיג עצמאות עלידי ברית עם גרמניה הנאצית. בין הלאומנים הללו נכללו בשנת 1939, בעיקר חוגים ואנשים מקרב המעמד הבינוני שעמדו באופוזיציה לקבוצות השלטון מן הטיפוס הפיאודלי. הם התבססו על קאדר צעיר הולך וגדל, של קצינים ופיתחו במהירות לאומנות מן הסוג הפאשיסטי, שהגיעה לבסוף לנסיגות של שיתוף פעולה עם הנאצים, בעיקר בסצרים ובציראק.¹⁰

פרוץ המלחמה

התגובה היהודית בא"י לספר הלבן, עתידה הייתה לפתח תוכנית של אירגון התנגדות למדיניות החדשה. עד פרוץ המלחמה לא עלה ביד יהודים, יותר מאשר להגביר את זרם העליה הבלתי-חוקית לא"י. הנסיונות לארגן קבוצות חבלה ולהיכנס למאבקים כלכליים ומינהליים עם השלטון המאנדאטורי, לא חרגו מצעדי גישוש ראשוניים. עם פרוץ

ארץ-ישראל במלחמת העולם השנייה

המלחמה, היה על א"י היהודית להצהיר על תמיכתה הבלתי מסוייגת בבריטניה. במאבקה נגד אייבה העיקרי של היהדות, כך עשתה ההגנה — וכך עשה האצ"ל.

באוגוסט, כאשר נתברר כי סכנת המלחמה היא ממשית מאוד, נפתחו דיונים והחל לשאת ולתת בדבר השתתפות היהודים במלחמה. המטרה המדינית של הסוכנות היהודית היתה כפולה: היהודים חייבים להילחם בחיטלר, והמלחמה הבריטית נגד גרמניה היא גם מלחמה יהודית. יחד עם זאת, חייב להימשך המאבק נגד מדיניות הספר הלבן, התקווה היתה, כי ההשתתפות היהודית במלחמה תהיה ניכרת לסדי, ועליהם לעשות שהשתדלות זו תהפוך להתחייבות מוסרית מצדה של בריטניה לעמדה היהודית, ובכך הזמן, תבטל זו את הספר הלבן, וכיוון שניתן היה להניח כי הערבים לא ייצאו מכליהם בשביל להילחם בגרמניה של היטלר, היה הניגוד בין העמדה היהודית וזו ערבית בולט עוד יותר, יתרה מזו, חשבו אז — ובנקודה זו נתבדו — כי עם התמוטטות כל רעיון הפיוס במדיניות הבריטית באירופה, יאבד גם הספר הלבן הפלשתינאי — תוצר מדיניות הפיוס במזרח-התיכון — את עילת הקיום שלו. ה"רזון ד'אסר", נימוק אחרון זה התעלם מן העובדה הבולטת, כי הספר הלבן היה תוצאה של שאיפה לתמרן למען מעמד טוב ביותר במקרה של מלחמה, ולא כמו בהסכם מינכן — של תשוקה היסטורית כמעט, למנוע אותה. לאחר המלחמה נטו היסטוריונים בריטיים, להצביע על הספר הלבן, ולטעון כי עשיר היה למנוע איום גדול יותר מצד הערבים, מאשר אותם נסיונות-מרי ערביים נגד בנות-הברית שאירעו למעשה.¹¹

עוד לפני פרוץ המלחמה הציע חיים וייצמן את עזרת העם היהודי לבריטניה, בסכתבו לצ'מברלין, מן ה-29 באוגוסט 1939.¹² כאותו מכתב היה כלול רמז שכל עוד יימשך המאבק המשותף עם גרמניה, יושמו הצידה כל השאלות השנויות במחלוקת בין בריטניה והיהודים, אבל דבר זה לא ביסא את רגשותיו של הייצמן היהודי בא"י, ובצורה מדויקת הרבה יותר נתמצה באמירתו המפורסמת של דוד בן-גוריון, כי "אנו נשתתף במלחמה כאילו לא היה ספר-לבן, ונלחם בספר הלבן כאילו לא היתה מלחמה".¹³ ברם, הבעיית לא היתה נכונותם של היהודים להושיט עזרה, אלא יותר נכון, הסתייגותם של הבריטים מקבלת העזרה.

בשנים 1936—1939 חיו היחסים בין השלטנות הבריטית והצבאיים היהודי בא"י, ירידותיים לסדי, בעת התקוממות הערבית. בראשית 1939¹⁴ נילה המפקד הבריטי העליון עניין בכינון שלושה באטליונים יהודיים במקרה של מלחמה, ולכן גודעת חשיבות בעתיד. ב-25 באוגוסט הציע משה שרת (או שרתוק), מי שהיה אז ראש המחלקה המדינית של הסוכנות, מתנדבים טארצות נייטראליות, שיילחמו בכל מקום שבו יהיה צורך בהם.¹⁵ הצעה דומה הוגשה בעת בעונה אחת עליידי נציגי הסוכנות למפקד העליון של הכוחות הבריטיים בא"י, לויטננט-גנרל ה.ג.מ. ברקר, התגובה הבריטית היתה, כי גיוס של יהודים מא"י — ניוקו רב מתועלתו, אם בריטניה תגייס יהודים, יתקומם העולם הערבי כולו ובטחונה של בריטניה במזרח התיכון יועמד בסכנה.

אולם המוסדות היהודיים בא"י: הוועד-הלאומי והסוכנות היהודית¹⁶ לא ויתרו בנקל, בספטמבר 1939 התייצבו וגרשו בהתנדבות 85,871 גברים ו-50,362 נשים לג'ריות הלאומי, מתנדבים אלה הוצעו לשלטונות הבריטיים כיחידות יהודיות, במסגרת הצבא הבריטי.¹⁷ אולם הבריטים גילו חוסר התלהבות בולט ולא פעלו בהתאם להצעת היהודית.

הוסר כוח־אדם בריטי, כעיקר בשירותים, הורגש במזרח התיכון מתחילת ימי המלחמה. לכן קראו השלטונות הבריטיים לסוכנות היהודית לסייע להם בגיוס חברים להפירת תעלות, לבניית ביצורים וכדומה. בדומה לכך, יצאה הקריאה לגיוס אנשים לשירות ביחידות תחבורה, הנדסה וכן של סוכנאים. צוותות קרקע לחיל־האוויר המלכותי ולשירותי הצי. הסוכנות היהודית דחתה בראשית אוקטובר את ההצעה של יחידות החפרים, אך קיבלה את הרעיון של אנשי־שירותים. ברור היה, כי הבריטים מציעים ליהודים להיות חוטבי־ עצים ושואבי־מים בצבא הבריטי, וכי הרעיון להפעילם בקרב גדחה על־ידי בריטניה. מכל מקום, למרות יחסה המסתייג של הסוכנות, גויסו כ־450 יהודים וכ־250 ערבים ליחידות תחזוקה מס' 401 ליחידות חפרים. בעיקר מתוך המובטלים היהודיים הרבים בא"י באותו זמן. הללו נשלחו אז דרך הים לצרפת. הגיעו לשם בסברואר 1940, ונצלו לחיזוק ההגנה של קו מאדינו. עם התמוטטותה של צרפת, הצליחו מרבית היהודים וערבים מועטים, לסגת מן הקו ולחמש את עצמם. הם פנו לסט. סאלו, ושם חייו חלק מטבעת המגן שמאחוריה ביצעו יחידות הצי הבריטיות את נסיגת כוחות בנות הברית. ב־17 וב־18 ביוני 1940 חיו הם היחידה האחרונה שנשארה עד הסוף ופוצצה את מיתקני הנמל בסרס עלותם על ספינת שהביאתם לבריטניה.³⁰

שם התארגנו מחדש כיחידה מס' 601, נשלחו למזרח התיכון וצורפו ליחידות חלוצ אחרות. שמספרן הגיע עתה לשמונה: שבע יחידות יהודיות ואחת ערבית. לוחמיה יחידה 601 ניתנה עד מהרה הודמנות לתשתלב ביחידות קרביות, ורובם הצטרפו ליחידות הקומנדו המזרח־תיכונית מס' 51. יחידה זו לחמה בחזית התבשית, והשתתפה שם בהעשינות רבה במיבצע קרן אסכה אלאני ובמיבצע גונדאר.³¹ בסך הכל שירתו 3214 אנשים ביחידות החלוצ היהודיות הא"יות בזמן המלחמה.

בעוד שעל יחידות החפרים השקיפה הסוכנות היהודית כעל משהו הדומה לשירותם של הגבעונים בימי יורשע, לא הועלה שום ניסוק כזה נגד גיוס יחידות־העזר. בהתאם לכך החל בגיוס ליחידות אלה, בתמיכתה הפעילה של הסוכנות. ב־12 בספטמבר 1939, יהודים פלשתינאים רבים נכנסו ליחידות חיל־ההנדסה, לרגימנט של מהנדסי חשמל ומכניקה, לחיל הרפואה המלכותי, לחיל תחמושת המלכותי, ומעטים נתקבלו אף לחיל־האוויר המלכותי ולצי. בסוף המלחמה שירתו 4,359 יהודים אייליים ביחידות תחבורה, 3123 ביחידות הנדסה, 1146 בחיל החימוש, 2021 בחיל האוויר ו־1099 בצי.³² בתחילה לא היו אנשים אלה מאורגנים ביחידות יהודיות ואפילו לא פלשתינאיות. היה עליהם לנהל מאבק קשה וממושך כדי לשכנע את מפקדיהם הבריטיים כי יהיה זה מן החכמה לרכז את היהודים ביחידות משלהם. כך גם עבר זמן רב עד שהבריטים הסכימו להעלאתם של יהודים ארצי־שאליים כחדים לקצונה, ואפילו אז — החל מ־1941 בערך, היו דרגי הפיקוד היותר גבוהים, חסומים בפני מועמדים יהודיים טא"י. בדרך כלל יכלו היהודים טא"י להגיע לכל היותר לדרגת קפטן ובמקרים ספורים — למייג'ור.

השירותים שברצו על־ידי יחידות־עזר אלה כללו למשל, אספקת מים בכל ימי המערכה המדברית בלוב על שינויי־מזל שלה. הגחת מוקשים, בניית מיתקני נמל (כמו בטוברוק ב־1941, שם נעשו הפריקה וההעמסה תחת הפצצה כבדה ומתמדת של האויב, בעיקר על־ידי יחידת עובדי הנמל הפלשתינאית, מס' 1039, וחדרך הראשית מן הנמל למטה הכללי ידועה בשם „רחוב תל־אביב“). יחידת בעלי המלאכה מס' 738 של חיל־

ארץ־ישראל במלחמת העולם השנייה

התנדסה. היתה אחת מן היחידות העיקריות שבנו את מערכת ההגנה באל־עלמין. בסך־הכל היו 24 יחידות חיל־הנדסה שעסקו בתנחת מוקשים ובטיהור שטחים ממוקשים על־ידי האויב. שלוש יחידות תחבורה גדולות — מס' 468, 178 ו־462 — הובילו חיילים הלוח וחוזר אל שדות־הקרב ומהם. ברם, עד 1944 מצעו השלטונות הבריטיים ובהצלחה, בעד החיילים היהודיים טלקחת חלק בפעולות קרביות מסוי. כפי הנראה על מנת למנוע מכך שתיווצר אותה התחייבות מוסרית שהסוכנות ייחלה לה על מנת להגשיה אחר־כך לפרעון כנימוק פוליטי בדיון על גורל ארץ־ישראל.

בינתיים לחץ ד"ר חיים וייצמן בלונדון, על הקמת כוח נוסף שיזויה מורכב בעיקר מיהודים מארצות נייטרליות. אך עם גרעין ארצי־ישראלי שיהווה את צוות המשיקים והקצינים. רעיון זה, שגודן בפירוט מסוים בסוף שנת 1939²² נדחק הצידה לזמן מה. הרעיון הועלה שוב אחרי עלייתו של צ'רצ'יל לשלטון במאי 1940, כאשר לורד לויד ירש את משרד המושבות ממלקולם מקדונלד. לאחר שורה ארוכה של דיונים, בהם השתתף מי שהיה אז המזכיר לענייני מלחמה, אנמוני אידן, נראה כאילו היתה סוף־סוף ידו של הגד הפרו־יהודי על העליונה. וסר גודן דיל ראש המטה הכללי החדש. נתן את ברכתו לרעיון.

נראה היה כי מעתה נעשו האינטרסים הבריטיים במזרח התיכון פחות מסובכים. כיוון שלמרות העובדה שהיסודות הפלשתינאים עתידים היו להוות חלק חשוב מתוך הכוח המתוכנן, הרי שאותו כוח נועד להילחם בעיקר בחזית המערבית. אבל, כאשר בספטמבר 1940 התברר כי בכל זאת מאבקה העיקרי של האימפריה יתחולל במזרח התיכון, נקבע כי שם גם תרוכז הדיביויה המתוקנת. ב־17 באוקטובר כתב לורד לויד לוויצמן, באומרו כי הרעיון נתקבל.

מיותר להדגיש כי אילו אכן יצאה תוכנית זו אל הפועל, היתה לה השפעה חיונית על המדיניות הבריטית והיהודית בשאלת א"י. לקראת סוף 1940 נראה היה כי הדיביויה הופכת עובדה. ב־31 בדצמבר מונה לה מפקד — בריגאדיר ל.א. תובס, קסרקטינים בקירבת לונדון הוקצו למגויסים העתידים, ופרטים מסויים שונים נידונו הלכה למעשה²³ בתחילת 1941 התכתבו וייצמן, אידן ולויד בדבר ההדדעה הפוטבית שתפתח את מערכת הגיוס לדיביויה זו. בעיקר בקרב יהודי אמריקה. בעיצומם של הדיונים והמריס, מת לורד לויד (4.2.41), ומזכיר המושבות החדש — לורד סוין, לא חש התחייבות אוטומטית לבצע את התוכנית. לחץ מצד שלטונות בריטיים, צבאיים ומדיניים במזרח התיכון הלך וגבר, ולצ'רצ'יל לא היה כפי הנראה רצון להיכנס ברוב עם ווייזול, שאותו ביקש לשכנע לשלוח את חייליו ליוון.

מכתבו של צ'רצ'יל לסוין מן ה־1 במרס 1941²⁴ הביא בחשבון את העובדות האלה וניסה להציל את הדיביויה על־ידי דחיית הקמתה בארבעה חודשים. הנימוק הרשמי לדחייה, שימש המחסור בנשק. ואכן, כוח זה כתב סוין לוויצמן (3.4.41) ולזמן מה דומה היה כי עוד לא אבוד הכל. אולם, במשך הקיץ גבר הלחץ נגד הקמת הדיביויה. ב־29 ביוני 1941 מונה אוליבר ליטלטון כמיינסטר המדינה הבריטי, שמושב במזרח התיכון. חלה התנגד לדיביויה באופן מוחלט וזה כנראה שהכריע. מכיוון שהדיביויה נועדה לשרת במזרח התיכון, היתה הסכמתו הכרחית, ואילו הוא, וכן סיר מיילס למפסון, השגריר הבריטי במצרים, חששו ל.תגובות פוליטיות בלתי רצויות במקרה שבאטאליונים יהודיים

יפעלו במצרים.²⁰ נראה שמין עצמו הסכים עם דעתו של ליטלטון ווייזל, ואחרי כמה התחמקויות נוספות, כתב לווייצמן ב־15.10.41, וביטל סופית את ההסכמה הבריטית לתוכנית שניתנה קודם.²¹ לאחר לחץ ניכר מצד צ'רצ'יל אשר כתב כמה הערות חריפות לשריו על מדיניותם במזרח התיכון,²² ומחאות בלתי פוסקות מצד הסוכנות, הודיעה הממשלה, ב־6 באוגוסט 1940, כי יחידות פלשתינאיות מיוחדות יוקמו במסגרת הרגיסנט המלכותי של מזרח־קנט (המכונים „באפס“), בתנאי שישמר עקרון שיווי־המשקל ולא יותר גיוס יהודים במספר העולה על זה של הערבים. הרישום נפתח ב־14 בספטמבר, אך נסגר שוב ב־1 באוקטובר, כי מספר היהודים שהתגייסו היה גדול מדי לעומת זה של הערבים. באותו זמן תבטיח גנרל נים, מי שהיה אז המפקד הבריטי העליון בא"י — לסוכנות היהודית, כי היחידות לא יוצאו מתוך לגבולות הארץ אלא למילוי משימות קרבות בלבד. בהמשך הזמן נעקף עקרון שיווי המשקל ושלושה באטאליונים של „באפס“ שירתו בא"י, בעיקר בתפקידי שמירה. לא היה פלא בדבר כי המגויסים היהודים לא התלהבו ביותר ליחידות הללו והעדיפו לשרת ביחידות.

יחסם של הבריטים והערבית את כוחו של הישוב, השתנה לאחר פרוץ המלחמה. הפגנות ההתנגדות לספר הלבן וגזירת הקרקעות ספטמבר 1940 הביאו את שלטונות הצבא הבריטי לשיקול רציני יותר באשר לפוטנציאל הצבאי של הישוב. נעשו נסיונות לחסל את „ההגנה“ כאיום אפשרי על השלטון הבריטי בא"י. בראשית יוני 1940 ניסה מי שהיה אז המפקד הבריטי העליון בא"י, לויטננט־גנרל ג. ס. גיפורד, לחנוע את היהודים להתפרק מנשקם מרצון, או לפחות לדחה לו על כמות הנשק ומקומו. לו עשו כך, היה משאיר מעט מן הנשק בידיהם ומחרים את השאר.²³ היהודים, סירבו לשתף פעולה, והנסיון לגזול מהם את הנשק נכשל. עם החמרת מעמדן של בנות־הברית בורות הקרב, לא היתה זו שעת הכושר להיכנס בריב עם היישוב היהודי המגובש בא"י. גיפורד בישׁ המול נקרא חזרה, ויורשו הזמני — גנרל נודפרי־אוסטין, הצהיר ב־5 ביולי כי השאלה כולה הוקפאה.

דרכי ההתגייסות היהודית הלכו ותבהרו ב־40'1941. בחודשי משבר עלתה עקומת ההתגייסות, וכנגד זה, בזמנים של רגיעה יחסית בחזיתות המלחמה, קטן המפתח. בשעה שאצל הערבים — היה הדבר הפוך, מן ה־6534 שהתגייסו עד סוף 1940, 3108 התגייסו בין יולי וספטמבר של אותה שנה. מתוך 4347 שהתגייסו ב־1941, התגייס הרוב בין אפריל ואוגוסט, כאשר האיום למזרח התיכון היה בשיאו.

ההגנה ומאמץ המלחמה

במשך השנתיים הראשונות של המלחמה, נפתח שיתוף פעולה עם יחידות הביון הבריטי, שהיו סחות כבולות עלידי חישובים פוליטיים מאשר הגופים הסדירים. במי־ניסטריין הלחמה הכלכלית של ד"ר דאלטון, נתפתח אירגון שנודע בשמות שונים, כגון: „א.מ.א. 4“ ו„אגף ד"ר במזרח התיכון. אירגון זה בא במגע עם מנהיגים יהודיים בא"י, בתקווה להילחם נגד הציר (ברלין־רומא) עלידי הסתננות לתוך הבאלקאנים. אמנם לא הוגשם הרבה מתוך התוכניות הרבות והנועזות שנרקמו אז (אם כי לא באשמת היהודים).²⁴ אולם הושגו תוצאות מסוימות, בעיקר באיסוף מידע, והנחו יסודות לשיתוף פעולה בעתיד. בחיפה הוקם ביולי 1940 — משרד לאיסוף מידע שנתקבל מאנשים שבאו

ארץ-ישראל במלחמת העולם השנייה

משטח האויב, ולהערכתו, עד לחיסולו של משרד זה בנובמבר 1944. נחקרו בו 4400 אנשים, ותוצאות החקירות הועברו לאגף הביון הבריטי הראשי — „אם. איי. 1“.²¹

בראשית שנת 1941 אימנו אנשי „אגף די“ — חברי הגנת גבחרים לסיבצעים אמטיביים, ואחדים מהם נשלחו לביצוע משימות מיוחדות ביוון, ומאוחר יותר לכרתים ולרודקנו. קבוצה של 23 באזרים נשלחה יחד עם מפקד בריטי, לפוצץ את בתי הויקוק של טריפולי בסוריה (18.5.41), אך הם נתפסו וכפי הנראה הוצאו להורג.²² קבוצה אחרת של סוכנים, שגויסו מקרב אנשי התגנה, נשלחה ללבנון ולסוריה בבכדי ערבים, שם הסיצו דברי תעמולה של בנות-הברית ואספו מידע על פעילויות אנשי וישי. יחידה זו, בסיקודו של טוביה ארזי, היתה אך חלק משורת הפעילויות בארצות הלבנט, אשר כללה גם שידורים בצרפתית, בשיתוף פעולה עם הגופה צרפת החופשית. בסוף שנת 1940 נתפס ארזי על-ידי שלטונות וישי, אך הצליח להימלט לבסוף בעזרתו של סקיד משטרה, שאחד את בנות-הברית.²³

שמה המפורש של ה„הגנה“ לא נזכר מעולם בתכתובת עם השלטונות הבריטיים, אך לבריטים היה ברור לחלוטין זהותם האמיתית של אנשי שיחם. הסוכנים שנשלחו, לא קיבלו שכר מן הבריטים, ואת הוצאות הקיום שלהם שילמה הסוכנות — סכומים שתחזרו לה על-ידי הבריטים. בצורת זו הצליחו היהודים לשמור על איתנותם ולא הירשו לבני בריתם הבריטיים להשיג אינפורמציה פנימית כלשהי על התגנה.

במאי 1941 דומה היה כאילו הפלישה הגרמנית היא על הסף. כוחות בריטיים נסוגו מיוון, שם היו יחידות העזר היהודיות-האיות, חלק מכוח המשלוח, אבל רובם (כ-1500) הושארו מאחור ונלקחו בשבי. עיראקיה דיווח כי חיילים בריטיים מנעו מהם ברובים מכודנים. לעלות על אוניות הפינוי. הסוכנות ניסתה לברר מה באמת אירע, אך תשלטונות הבריטיים לא שיתפו פעולה וסירכו לעסוק בשאלה זו.²⁴ לאחר יוון בא קרב כרתים ולאחר התבוסה הבריטית, שם נראה היה כי הדרך פתוחה בפני כיבוש גרמני של קפריסין והטטרות שמעבר לה. למולם של הבריטים ושל יהודי איי — החליט היטלר מכבר על פלישה לרוסיה, וערה החל להוציא זאת לפועל.

כל זה לא נתברר לפני ה-22 ביוני, והתגנה באיי התלישה לארגן כוחות נידים, שיפעלו במקרה של פלישה גרמנית. יחידות אלה היו קטנות מאוד, וחשיבותם — במבט לאחר — היתה נעומה. אך דווקא יחידות אלה נועדו להעניק לצבאה העתיד של ישראל הרבה ממסורתם. אלה היו פלוגות-המחץ של ההגנה — ה„פלמ“ח“ שהוקמו בפקודה מן ה-19.5.41. מיד לאחר הקמתן, פנו הבריטים לסוכנות בבקשה לספק סיירים להתקדמות המתוכננת של בנות הברית לסוריה, שהיתה אז בשלטון אנשי וישי. היחידות שאך זה הוקמה נוצלו כמורידרך לכוחות האוסטרליים (אם כי הם עצמם היו צריכים ללמוד את המלאכה תוך ימים אחדים, בהיותם ברובם סירונים כמעט). ביום הפלישה לסוריה השתתפו 33 חברי פלמ“ח בהתקדמות, ביניהם יגאל אלון שנטל חלק בפיצוץ גשר על הליטאני, וכשה דיין, שאיבד את עינו בכיבוש נקודה מבוצרת של אנשי וישי באיקסאנדרון שלחוף הלבנטי.

לאחר הנסיון הנכז בסוריה, הקים צוות בריטי רשת ראדיו וביון באיי גוסא, שוב בסיקודו של דיין, כדי לספק לצבא הבריטי את המידע הנחוץ במקרה של כיבוש הארץ

עלידי הגרמנים. רשת זו וקבוצת סוכנים אחרת שנשלחה לסוריה למטרות דומות, המשיכו בקיומם עד שהאיום הגרמני למזרח התיכון, ב־1943 נגזז לחלוטין.

הכשלון המדיני של הסוכנות

עם עלייתה של ממשלת צ'רצ'יל לשלטון במאי 1940, נדמה היה לסוכנות, כי נוצרה ההזדמנות למגר את מדיניות הספר־הלבן בעוד המלחמה נמשכת. עובדה היא, כי צ'רצ'יל עצמו, בדומה לכמה מדידי הפוליטיים, כגון ליאו אמרי, התייחסו בידדות אל השאיפות הציוניות. וכך גם מפלגות הלייבור והליבראליזם, שהצטרפו לממשלה החדשה. נראה היה כי התוכנית להקמת הדיכידה היהודית, היא בעלת סיכויים מעודדים מאוד, והוטרו גם תוכניות אחרות, כגון שיתוף הפעולה עם הביון הבריטי וההתגייסות ליחידות יהודיות שכבר הוקמו במסגרת הצבא הבריטי. ואף־על־פירכן, נכזבו כל התקוות הפוליטיות הללו, שכן הגורם המכריע על אף הכל, נשארה העילית הבריטית הצבאית המדינית במזרח התיכון, והאינטרפרטאציה שלה לגבי האינטרסים הבריטיים באזור, פשוט לא הירשתה שום הרפייה בתנאי הספר־הלבן. בעיית א"י היתה אחת מיני רבות שהיו שרירות במחלוקת בין חברי הממשלה הקואליציונית, וראש הממשלה, במידה רבה נגד שיפוטה שלו, נאלץ להסכים להמשך המדיניות שהותוותה על־ידי קודמיו, עד שתגיע השעה להחליט מחדש באיזו מדיניות לנקוט. במלים אחרות, היתה זו נטיית הסבסית של הממשלה הבריטית, לדחות את בעיית א"י עד לאחר תום המלחמה.

לקראת סוף שנת 1941 הסתבר לסוכנות כי מעמדה הפוליטי נתון בסכנה. וייצמן ובן־גוריון, אם היותם סר־בריטיים כדרגות שונות, קיוו שהיהדות האמריקנית תפעיל את השפעתה המדינית בוושינגטון, כמגוף נגד הספר־הלבן. כבר בסתיו של שנת 1939 ניסח וייצמן את התביעות הציוניות כעליה הטובה ורוב יהודי בא"י, וכתוצאה מכך, כינון מדינת יהודית, חברה בחבר־העמים הבריטי, בן־גוריון, אשר התרכז החילה בתביעת צבא יהודי, הביע תמיכה מלאה בעמדה זו ב־1941. וייצמן ניסח את רעיונותיו במאמר פרוגרסיבי מאטי, שנתפרסם בכתב־העת של משרד החוץ הבריטי בגיליון סיוואר 1942, בנוכחות שניהם — שלו ושל בן־גוריון — התקיים בסלון "בילטימור" הגיריורקי, מה־9 במאי 1942 ועד ה־11 בו, כנס של נציגי הציונות האמריקנית, שבו גובשו הרעיונות הללו לתוכנית מדינית. וייצמן העלה את הרעיון של מדינת־חבר־עמים יהודית במסגרת פדרציה מזרח־תיכונית. רעיון שהיו לו אז מחלוקים בחוגים בריטיים ואשר אידן רמז עליו בנאומו ב"מאגזין־האוד" בתאריך 29 במאי 1941. רעיון הפדרציה לא נכלל במה שנודע לאחר מכן בשם תוכנית־בילטימור, אולם הועלתה הררישה למסור את ענייני העליה וההתיישבות, לסוכנות היהודית ולהקים מדינה יהודית בכל א"י המערבית.¹¹ וייצמן ראה את תוכנית־בילטימור כסיסמה מדינית, שהותאמה לתנאים המיוחדים של היהדות האמריקנית, למעשה, הוא לא האמין כי היהודים יקבלו את כל א"י, והוא היה סוכן בתחלת להסכים לפחות מזה¹² וחבצ את כל הארץ, על מנת להשיג חלוקה "טובה", עמדתו של ב.ג. היתה שונה מזה: נראה כי האמין שניתן להעביר מיליונים של פליטים יהודיים אחרי המלחמה לא"י, ואם ייעשה דבר זה — והוא ניתן היה להיעשות רק בסיוע אמריקני — אזי, פירוש של הרוב היהודי בא"י היתה, במידה אוטומאטית פחות או יותר, כינון מדינה יהודית בכל שטחה. הסרנדיה היתה בכך, שבדיק בשעה שבן־גוריון העלה

ארץ ישראל במלחמת העולם השנייה

הצעות אלה, תחילה בניו יורק ולאחר מכן, באוקטובר ובנובמבר 1942, בירושלים, לא היו כבר בחיים אותם מיליונים של יהודים שנועדו לחיות את הנושא הציקרי של תוכניתו. בה במידה, לא תאם הרעיון של אקסודוס יהודי מאורגן על ידי האמריקנים. את מירקם היחסיים שהלך ונוצר אותה שעה בין רווחלט וצ'רצ'יל, קשה לומר כי היה זה מעשי לחשוב שהאמריקנים ירצו להתנגש עם בריטניה כדי לבצע תוכנית ענק מסוג זה. ואילו התמונים היהודיים בא"י ובאמריקה, קיבלו את הגירסה הבן-גוריונית של תוכנית בילטימור, אולי דווקא משום הידיעות הנוראות שהחלו להגיע מאירופה: בעתות כאלה נזקקו האנשים לאיוו תקווה משיחית, והיהדות הארצישראלית — עם יוצאים מהכלל מעטים — הגיבה בהתלהבות על היעוד הבן-גוריוני. באפילה שירדה עליהם סביב, הופיעה קרן תקווה — הם לא חקרו יתר על המידה, כיצד תוגשם תוכנית כזו למעשה. תוכנית בילטימור כיסתה על העובדה החסורה, שהסוכנות היהודית לא תצליחה עד אז למגר את חומת הספר הלבן.

השנה הגורלית: 1942

כאשר נערכו התכנות לקראת הכנס במלון בילטימור, החל רומל את התקדמותו במדבר המערבי, וכשבועיים אחרי קבלת תוכנית בילטימור, נעו השריונים הגרמניים לעבר בירחבים, כדי לפתוח במערכה שנסתיימה בתחילת יולי באל-עלמיין. עובדה ידועה היטב היא, כי המתכננים הבריטיים עסקו כבר במיפוי תוואי הנסיגה מאיזור הרלתה ומשרדים בקהיר עסקו בשריפת מיסמכים בציפה לנצחון גרמני.

בא"י חשבו עדיין אנשי הביון הבריטי (אנשי „אנף די“) בסונחים של פלישה גרמנית אפשרית מבריתם, דרך סוריה ודרומה. בראשית שנת 1942 הם באו במגע עם הסוכנות, ובאמצעותה עם מפקד הפלמ"ח — יצחק שדה, והקימו בחדש מארס את מערכת „פי.אס“ (תוכנית פעולה בפלשתינה שלאחר הכיבוש). במסגרת מערכה זו אומנה, בעיקר על חשבון הבריטים, כ־450 גברים ונשים, כלוחמת גרילה מודרנית, כמה מטוסי המדיונים הבריטיים הובאו לא"י למטרה זו, והמפקד — איש צבא בריטי ותיק, גנרל ב. ט. וילסון — דאג לכך שהאימונים יהיו יסודיים מאוד. התוצאה היתה — היווצרותו של הנרעין המאומן של צה"ל בעתיד, כיוון שבשנת 1947-48 הפך הפלמ"ח, עמוד השדרה של הכוחות הישראליים. כאשר איומו של רומל על א"י מן הדרום הפך לכמעט ודאי, הועברו יחידות הפלמ"ח לדרום המדינה, במגמה לנסות ולהצטרף לכוחות הבריטיים שיגנו עליה, מפקדת התגנה התוותה תוכנית להגנת המובלעת בחיפה (בעקבות התגנה המוצלחת בטוברוק, שנה קודם לכן) ע"י כוחות יהודיים. הכוונה היתה שהיחידות היהודיות של הכוחות הבריטיים הנסוגים, יתרכזו בחיפה. אם הבריטים ישתפו פעולה, מה טוב, אם לא, יילקחו מהם בכוח תותחים וציוד אחר, ותוקם טבעת הגנה שתרכזו תחילה ברכסי הכרמל והגלבוע, ולבסוף באיזור חיפה עצמה. מספר החיילים שניתן יהיה לגייסם — מתוך ההגנה וההיחידות היהודיות בצבא, יגיע לכ־36 באטאליונים, ואלה היו אמורים להחזיק מעמד בשטח המכותר.²¹

נתמזל המזל והודמנות לבחון את התוכנית הזו במציאות. לא נקרתה כלל, מכל מקום, לפני ואחרי כינון קו ההגנה באל-עלמיין על יד הבריטים, התאמצה מאוד הסוכנות להניע את השלטונות הבריטיים שיסכימו להגדלת מספרן ולשיפור איכותן של היחידות היהודיות, היא ניסתה גם להניע את הצבא לאמן את הנוטרים הארצישראלים כדי שיוכלו

להפוך לכוח צבאי ממשי, לנימוקים שתועלו על-ידי הצד היהודי, היה צליל נואש. גם מול האיום החמור ביותר שאפשר לתעלותו על הדעת, עדיין נמנע מן היהודים הארצי-ישראלים להילחם ביחידות משלהם למען עניינם הם, הנסיונות היהודיים להניע את הבריטים לצייד אותם בנשק, החלו במכתבו של וייצמן לצי"ל מן ה-9 בפברואר 1942, שבו נחבקש צי"ל להתערב למרות ה-תיסכול המסורביים הנסים בווייטהול, קהיר וירושלים. צי"ל ענה ב-18 בפברואר, בהכתיחו לוויצמן כי העניין לא הונח, כאשר המצב במדבר המערבי נראה רציני, כתב וייצמן מכתבים ונפגש עם מדינאים בנסיון לשכנע אותם לצייד את יהודי א"י בנשק. ב-20 ביוני הוא ביטא בפני לורד האליפאס "משאלה לוחטת ליטול חלק גדול יותר במאבק", מבלי להיכנע בנקודה היסודית של שאיפתו לראות את היהודים נלחמים בפיקוד בריטי תחת דגלם הם. לאחר שנודע דבר נפילת טוברוק, הוא כתב מכתב מרגש לצי"ל, שהיה או בארזה"ב לשם התייצצויות אנגלו-אמריקניות (25.6.42), שתיים או שלוש דיביויות ניתן היה לגייס בא"י, הנה זה פסע כי הדבר לא נעשה. הוא תבע את חימושם המידי של היהודים. "אם ניפול בא"י, הרינו זכאים ליפול במערכה. על המדינה המנדטורית מוטלת החובה להעניק לנו את הזכות היסודית הזאת".⁴⁴ ב-7 ביולי 1942 הוא כתב אל גברת דאגדייל⁴⁵: "אני יודע כי חובה היא להעניק לנו את הזכות היסודית הזאת. אני יודע שאני מדבר בשמם של הטובי יהודים בכל מקום, כאשר אני אומר שהסירוב להעניק לנו זכות זו לא יובן לעולם".⁴⁶ ב-7 ביולי הוא כתב לגברת דאגדייל כי בתשובה למברק-אזעקה מן המשרד הציני בלונדון, הוא הלך לראות את סיר ג'וזף דיל, אשר לא רק מסכים עם רעיונותיו שלו, של וייצמן, בדבר חימוש יהודי א"י, אלא אף נאות לשלוח את רינגייט, הגאון הצבאי הפרד יהודי הקנאי, כדי לפקד על היהודים בא"י.

היה מדוע רב בין ההתלהבות שנתעוררה בנייר-יורק, המדיניות החדירה בלונדון והמציאות החשופה במזרח התיכון, בלונדון עסק תת-מוכיר המדינה במשרד ההגנה, לורד קרופט, בדקרב סילולי עם נציגי הסוכנות: לא היתה שום סיבה לכינון יחידה יהודית מיוחדת, מכל מקום, מתגייסים היהודים על פי התקנות הקיימות, וכל אחד יכול להצטרף לשורות הצבא הבריטי, אם הוא באמת רוצה בזאת.⁴⁷ בתשובה שנתן בבית הלורדים ב-2 ביולי, הוא טרען כי לא ניתן יהיה לגייס הרבה יותר חיילים בא"י, גם אילו הוכרו על גיוס חובה, ממילא התגדבו כל אלה שיכלו להתגדב ואין טעם לכוון כוח יהודי מיוחד.

הטיעון של הסוכנות נסמך בעיקר על תזכיר מפורט ששלח שרת ב-27 באפריל לגנרל אוצ'ינלוק, המפקד העליון במזרח התיכון, ההצעות הממשיות באותו מיסמך, כללו דרישה לכוח יהודי שיוקם מן היחידות הקיימות של ה-באפס, ומיחידות נוספות שיגויסו ויופעלו במשימות קרבות, וכן משמר לאומי שיורכב מכוח שוטרים סנדל, אשר יארמן על-ידי אנשי צבא וישמש כיחידות עזר צבאיות.⁴⁸

כל ההתערבויות והלהצים האלה נתנו כמה תוצאות קטנות. ב-6 באוגוסט הודיעה הממשלה בבית-הנבחרים, על הקמתם של הבאטאליונים היהודיים, וכאשר אומנם חקמו אלה מתוך יחידות ה-באפס הקיימות, הסתבר כי אימוניהם והפעלתם לא היו שונים ולו גם במידה זעומה ביותר מן השיגרה הסמיתת של הפקיד שמירה שהיו מנת חלקם ב-באפס. למרות זאת עלה מספרם של היהודים הארצי-ישראלים בצבא, תוך חמישה חודשים בלבד (יוני-אוקטובר 1942) מ-12,877 ל-18,073, — עלייה של כ-40%, דווקא

ארץ-ישראל במלחמת העולם השנייה

הצלחת זו חיזקה את התרשמות הבריטית, כי לא היה צורך בשום ויתורים, כיוון שממילא סתגייסים היהודים לצבא הבריטי, גם מבלי שיהיה בו כוח-יהודי במפורש. אשר לכוח שיטור מיוחד, הקיסר הבריטי לפני המלחמה גוף שנקרא "משטרת הישובים-היהודית". גוף זה היה מצויד בנשק יסודי מסוים (לכל אחד מ-2572 אנשיו היה ביולי 1942 רובה, ובנוסף על כך 291 רובים בעתודה, היו גם 48 מכונות-יורה מדגם "לואיס"), וכמה מכונות משוריינות. להלכה היה כוח זה כפוף לקצינים בריטיים, אך למעשה פקדו עליו על-ידי הסמלים היהודיים, בעלי-דרגה גבוהה בהגנה (כוח זה נודע גם בכינויו "ההגנה החוקית"). נוסף למשטרת היישובים היו עוד 3845 שוטרים זמניים נוספים, ולרשותם רק 2,500 רובים והכשרתם הצבאית שטחית ביותר: ל-14,318 שוטרים מיוחדים ללא שכר מאזורי הכפר, ול-2,600 בערים, היו כ-2,053 רובים, וגיון היה להשתמש בהם בשעת חירום עליונה. ההכשרה היחידה של אלה האחרונים, הייתה זו שקיבלו כחברי ההגנה. כ-800 שוטרים יהודיים סדירים השלימו את התמונה. למרות כל ההבטחות המרובות, לא נעשה כמעט דבר, כדי להגדיל את מספר השוטרים המיוחדים או את ציודם הצבאי.

א"י והגולה

משחלפה הסכנה למזרח-התיכון, נטו יחסי הסוכנות עם קבוצות-הביון הבריטי להתקרר, ואחר קרב אל-עלמין נחלש גם קצב ההתגייסות היהודית. תאווירה הכללית של היחסים היהודיים-בריטיים, הלכה ונידנדה ככל שנמשכה המלחמה. נקודת-המוקד בהפרת היחסים, היתה בראש ובראשונה בשאלת העליה. ב-12 ביולי 1939 הודיעו הבריטים¹⁰ על ביטול מיכסות העליה למשך התקופה של אוקטובר 1939 עד מארס 1940, בשל מספר גדול של עולים בלתי-חוקיים שנכנסו לארץ. אותו צעד ננקט באשר למיכסות שחלה על התקופה של אוקטובר 1940 — מארס 1941. ברור היה כי הבריטים מנסים למחות את מיכסות העליה שנקבעה בספר-הלבן, לתקופה ארוכה ככל האפשר, ב-4 במארס 1940 (ימים אחדים לאחר התודעה הפומבית של תקנות העברת-בעלות על הקרקע, אשר קיצצו באופן חמור את רכישות הקרקע בארץ על-ידי יהודים) פורסם, כי שום אדם שעזב את שטח האוייב אחר ה-3 בספטמבר 1939, לא יוכל להיות מועמד לעליה לארץ-ישראל. דבר זה היה מיועד למנוע טראש, הגירה כלשהי מן הארצות שתחת שלטון הנאצים, ומחלומה רצינית לרגשות ההזדהות של הישוב עם סבלות יהודי אירופה.

הנסיגות מצד הסוכנות, להרשות את כואן של קבוצות אנשים מיחדות ומצומצמות מארצות אלה, לא הוכתרו בהצלחה. כך נידחתה הבקשה שהוגשה ב-15 במאי 1940 להרשות את כניסתם של ילדים עד גיל 15. דרישה דומה נעשתה בלטרון ב-25 בנובמבר 1941. הבריטים נתבקשו להרשות את כניסתם ארצה של ילדים לתורים בעלי סרטיפיקאטים (רשימות הגירה) מלפני פרוץ המלחמה, אשר נמנע מהם בגלל המלחמה, להגשים את זכותם. הבריטים סירבו.¹¹ ההצעה שהועלתה ב-8 באוגוסט 1941, להעביר סרטיפיקאטים באמצעות הצלב-האדום, נענתה אף היא בשלילה.

במאבק נגד תקנות אלה, נקטה הסוכנות תכסיסים שונים, ונעזרה לעתים על-ידי הבנתם של הפקידים הבריטיים המקומיים (למשל: כאשר אישר אנשי הקונסוליה הבריטית במוסקבה, את הסרטיפיקאטים הא"י לפליטים יהודיים מליטא בראשית 1941, אם כי ברור היה שאינם אמיתיים) ונמשכה ההעפלה, בסוף שנת 1940 הגיעו שלוש

ספינות מעפילים לחיפה, וכאשר עשו הבריטים הכנות לגרשם למאוריציוס. ניסתה התגנה לחבל באוניית הגירוש "פאטריה" (25.11.40),¹⁰ אולם מטען ההרס היה מתוכנן בצורה גרועה והאוניה שקעה ואיתה מאות מן המעפילים שסבעו.

מעפילי הספינה השלישית גורשו למאוריציוס תוך הפגנת אכזריות מסוימת, ושם הם סבלו (פרט לאחדים שהצטרפו לכוחות המזוינים) עד סוף המלחמה, ואף "על־פיכך" נמשכה ההעפלה לארץ כל ימי המלחמה.

בסוף שנת 1941 הגיעה לאינסטנבול ספינה בולגרית — "סטרומה", עם מטען של 769 מעפילים, בעיקר מרומניה. הספינה היתה בלתי כשרה לחלוטין להפלגה, וסיכנה את חייו נוסעיה. הסוכנות היהודית הרעשה שמים וארץ כדי להניע את הממשלה הבריטית להרשות להם לרדת אל תחוף, וכאשר הישבה הדרושה ריקם, ניסו להציל לפחות את הילדים, המרים בדבר גיל הילדים שיורשו להיכנס לארץ־ישראל נסחב בעצלתיים, לבסוף (20.2.42) הסכימה הממשלה לקבל אותם.

ארבעה ימים לאחר מכן, נגררה "סטרומה" על־ידי הטורקים, מן הנמל של איסטאנבול ללב הים השחור, וכל נוסעיה הוציא אחד. טבעו לאחר שהספינה הוטבעה (על־ידי טורקו או מוקש תתימי שמקורם בלתי ידוע). הטורקים אמרו שמעולם לא קיבלו הודעה בריטית בדבר הילדים אשר יורשו להיכנס לארץ־ישראל, ואילו הבריטים טענו כי לטורקים נמסרה הודעה כזאת.¹¹

ממדי השואה שפקדה את יהדות אירופה, התבררו בכל עוצמתם רק בנובמבר 1942. כאשר קבוצה של יהודים ארץ־ישראלים שנחקצו באירופה עם פרוץ המלחמה והוחלפו בתושבים גרמניים מקומיים, הגיעה לחיפה. אווירה של יאוש ושל זעם אינ־אונים ירדה על יהדות ארץ־ישראל. המרירות שהורגשה כלפי מדיניות ההגבלות הבריטיות, הפכה בתוגים מסויימים לשנאה גדולה. האציל, שהיה רגוע לפני מלחמת העולם השני, הופך בשנת 1943 לכוח של ממש, בהגנה עצמה, תכנון האוטונומיות קו גוקסה יוהר של מרי כלפי בריטניה, והכנות לקראת מאבק ממשלי אחרי המלחמה. סילוק איומו של רומל בא בערך, בעת ובעונה אחת עם בוא הידיעות על היקף השואה, ודבר זה תרם לשיחור הרגשות האנטי־בריטיים מן המגבלות שהוטלו עליהם. כל עוד נשקפת סכנת לבנות־הברית בהזית המזרח־תיכונית.

גם ממשלת המנדט מצידה, לאחר הלוח אונה תקופת קצרה של שיתוף פעולה רחב יותר עם היהודים, פתחה בקיץ 1942 את מלחמתה הגלויה בהגנה, מתוך חשש להתקוממות יהודית לאחר המלחמה.

מדיניות זו מצאה תחילה את ביטוייה בשורה של פעולות ממשלתיות, שמטרתן היתה לשבש את מאמצי הגיוס היהודיים. תקנה מן ה־23 בינואר 1943 אסרה על הפעלת להצגים מסחריים, חברתיים וכלכליים בכל צורה שהיא, נגד משתמשים. חיפוש אשר נעשה כביכול, לשם גילוי חומרים בלתי־חוקיים במשרדי הגיוס של הסוכנות בתל־אביב (29 באפריל 1943), ואשר לוה בהפגנת אלימות מסויימת כלפי חיילים יהודיים שגורמנו למקום, נתכוון כנראה להמחיש את ההצרכה הזעומה שרוחש הצבא למאמץ־המלחמה היהודי. ב־6 ביולי תחליט הצבא להוציא את אחד הבאטאליונים היהודיים אל מחוץ לגבולות הארץ, בניגוד להבטחה שניתנה על־ידי גנרל גיס, הבאטאליון הופעל בלוב

ארץ־ישראל במלחמת העולם השנייה

בתפקידי שמירה ובמשך הזמן ניתן לחיילים ממזרח־אפריקה למלא את התפקידים אשר קודם לכן מילאה היחידה היהודית בארץ־ישראל.⁴¹

מיד לאחר צעדי אקדמה אלה, פתחו שלטונות הצבא בארץ־ישראל, בסידרת משפטי נשק, אשר הביאו את המתיחות היהודית־בריטית לשיאה. שני עריקים בריטיים נתפסו בארץ־ישראל, והם סיפרו על נסיונותיהם המוצלחים למכור נשק לנציגי התנגה. המשמעות המדינית היתה כפולה: קודם כל, שהחיילים היהודיים בצבא הבריטי עסקו בהברחת נשק עבור התנגה, ושנית, לסוכנות היהודית היה פיקוח על התנגה, ומכאן שהיא מעורבת בגניבת הנשק וההברחה. למעשה, היה קורטוב של אמת בשתי האשמות. אין ספק כי לסוכנות היה פיקוח על הקי המדיני והיה לה פיקוח פיננסי על התנגה, אולם גם בתוך התנגה הית נטוש ויכוח כשאלת — האם להתיר לקחת נשק מן הצבא וההברחה לידי התנגה, רבים מן המפקדים הגבוהים של התנגה התנגדו לכך, אולם לא היתה החלטה ברורה, וכך נגנבו למעשה, כמויות נשק והוברחו לארץ־ישראל, לעתים קרובות ללא הסכמה מוקדמת מצד ראשיו המדיניים של האירגון. בטענה כי לאחר נצחון אל־עלמיין לא היתה עוד בריטניה נתונה בסכנת־חיים במזרח־התיכון, וכי עם גבור האוכה של בריטניה כלפי היהודים, חייבים הם להתכונן לכל תצפיר להם אחרי המלחמה. השניים שהאשמו על־ידי הבריטים — רייכלין וסירקין, שאחד מהם הית באמת חף מפשע ואילו השני לא הית אלא עוזר של סוכני הרכש הראשיים של התנגה, אשר לא נתפסו מעולם (ואשר האחד מהם יצא לאיטליה בתחילת 1945 כסמל בצבא הבריטי). ובעצם לא עלה בידי הבריטים מעולם לתפוס חייל יהודי בהברחת נשק ממש, אם כי לא פעם היו קרובים לכך מאוד.

משפט רייכלין־סירקין נערך בחודש ספטמבר 1943, וממשלת־המנדט עשתה כל אשר לאל ידה כדי לנצל את המשפט לתעמולה נגד הציונות ולהשפיע בכך על דעת הקהל במדינות בנות־הברית. עתונאים אמריקניים הובאו במיוחד לשם כך מטצרים לארץ־ישראל, אולם גירסת התנגה בדבר זכותם של היהודים לשאת נשק בארץ־ישראל והיתה כמסתבר, משכנעת למדי, כך שהדיווחים שהופיצו בעתונות, לא היו כלל וכלל בלתי־יודותיים לעניין היהודי. במשפטם של העריקים הבריטיים, התקוף החובע הצבאי — רב־סרן ורדין, את מנהיגי הסוכנות היהודית, ביניהם גם את בן־גוריון, בשמותיהם, ורסו כי הם מכשילים את מאמץ המלחמה הבריטי, תשובתו של בן־גוריון אשר נשלחה למפקד הבריטי העליון בארץ־ישראל, האשימה כי היתה זו „קנוניה גסה של קבוצה אנטישמית במדינה זו, כדי להוציא ריבת על המאמץ המלחמתי היהודי, להוציא שם רע לסוכנות היהודית ולהוציא לעז על החיילים היהודיים המשרתים עם הכוחות הבריטיים במזרח־התיכון, בעיני חבריהם לנשק הבריטיים“.⁴² הוא הית מוכן להתייצב מול ורדין בכל בית־דין חוקר ובלתי משוחד.

לאחר משפט רייכלין־סירקין שנערך בחודש ספטמבר, בא משפט סחרוב שנערך באוקטובר. סחרוב נשפט ב־10 באוקטובר ונידון לשבע שנות מאסר באשמת החזקת שני כדורים בלתי־חוקיים. ב־3 באוקטובר נערך שוב חיפוש־נשק תוך האגנת כוח בקיבוץ חולדה, אך התוצאות היו זעומות. התברר לסוכנות ולהתנגה, שכאן, בעיצומה של מלחמת העולם, נחושה דעת השלטונות לחסל את האיום בהתקוממות יהודית כלשהי אחרי־המלחמה. „הסוכנות היהודית“, הכריז סיר הנרי מ. ויליאמס באיגרתו.⁴³ „נשלח לעצמה

במובנים מסויימים, את המעמד והסמכות של ממשלה יהודית עצמאית. היא לא ניסתה עוד להסתיר דבר קיומם של מחבואי-נשק, אלא תבעה, לא רק את הזכות להחזיק נשק לצורך הגנה עצמית, אלא להתנגד לכל נסיון מצד הסמכות החוקית לאתר אותן. היא (הסוכנות) התנגדה למעשה לממשלה, ובמובן זה ניתן לומר, כי היה קיים מצב של מרי" כל אחד ידע מה חייב להיעשות כאשר ניתן לומר כי "קיים מצב של מרי".

באווירה זו נערך החירש ב-16 בנובמבר בקיבוץ רמת-הכובש. כל נשק לא נמצא (אכן, היה שם אך לא נתגלה) אך אחד המתיישבים — וולנץ, נפצע פצעים אנושים כאשר צמד הבריטים להסתלק מן המקום. התגנה סירבה לענות. על אתגר זה בשתיקה, אך מאידך, לא ששה הסוכנות במיוחד להתריף את יחסיה עם הבריטים דווקא באותו זמן. (למעשה, כוחה הממשי של התגנה לא היה מרשים במיוחד. בשנת 1944 נמצאו ברשותה 10,338 רובים, 437 תת-מקלעים, 132 מקלעים, 3933 אקדחים וכמה מרגמות של 2" ושל 3". וקשה היה לראות בזה נשק המהאים למרד נגד בריטניה).⁹⁰ מכל מקום, ב-17 בנובמבר הלך שרת אל הנציב העליון והזהירו במלים שאינן משתמעות לשתי פנים, כי המדיניות הבריטית עלולה להתביל למרד אשר הוא מנסה למונעו. התהארה נשאת תוצאות והנציב העליון ביקש משלטונות הצבא להפסיק את פעולותיהם האנטי-יהודיות.⁹¹

בעוד היחסים המקומיים עם השלטונות הרשמיים במזרח-התיכון, הן הצבאיים והן המדיניים, היו מדורדרים וחולכים, ניתן היה להבחין במגמה הפוכה בחזיתות אחרות: בלונדון נטתה הסטולטלת המדינית לכיוון חיובי יותר מבחינה יהודית, ובקהיר חשבו בחוגי הבית, על ניצול יחידים לשליחויות מאחורי קרי האויב באירופה. בלונדון, העלה צ'רצ'יל לדיון יסודי בממשלה את שאלת ארץ-ישראל, וב-12 ביולי 1943 טנתה ועדה שעלית הוטל להביא הצעות לפתרונה.⁹²

בדצמבר דיווחה הוועדה, כי היא מבכרת פתרון של חלוקה. משרד החוץ התנגד, אך גם הצעותיו האלטרנאטיביות מיוני 1944, כללו המשך העלית בהיקף של כ-300,000 עד 400,000 איש. אילו בוצע דבר זה, עשוי היה להכחות את העוקץ של התהנגדות היהודית הקיצונית. הוועדה בחנה מחדש את הצעותיה, וב-26 בספטמבר 1944 הניעה למסקנותיה הקדמות — שחלוקה עדיפה על כל יתר הפתרונות.

תחלוקה נחשבה לפתרון פרו-יהודי, ובעוד שהסוכנות הקפידה שלא להודות רשמית עם כל הצעות חלוקה, ברור היה שאם תוצע תחלוקה ליהודים באורה רשמית, הם יקבלוה על אף תוכנית בילטמור, ותביעתה על כל ארץ-ישראל המערבית, ועדה זו של הקבינט הבריטי, היתה מורכבת מאנשי הליבור והליבראליים, וכן מתבררים שטרנים, נראה היה כי ישנם סיכויים טובים ככלות הכל, להגיע לידי פשרה מניחה את הדעת עם בריטניה.

המאמץ המלחמתי היהודי ב-1944

באותו זמן הוחל במר"ם עם "א.י.א.ס.א.ל.ד." — אחד משמות המחלקה הראשית של הביון הבריטי — לשיגור יחידים ארץ-ישראליים כסוכנים אל מאחורי קווי האויב. החצעה המקורית אשר היתה מבוססת על תקוות שהובעו עליידי נציגי הסוכנות, לשיתוף פעולה שתהיה לו משמעות מסויימת, באת מצד הבריטים, בינואר ובפברואר 1943 נחתם הסכם לשגר צנחנים למדינות הבלקן למטרות חבלה, ביון ותקשורת. 14 איש נשלחו לקהיר לשם אימונים, אך נתעוררו קשיים בין הסוכנות לבריטים ובין המתנדבים לסוכנות, הללו ביקשו למעט ככל האפשר, את הקשר עם הסוכנות הבריטית, ולא הבינו

ארץ-ישראל במלחמת העולם השנייה

כי בתנאי מלחמה היתה זו הדרך היחידה שבה יכלו יהודים ארץ-ישראלים לצאת לעזרת אחיהם באירופה.

האנשים החוזרו לארץ-ישראל במאי 1943, והושארו במשך שנה שלימה באפס מעשה עד שנכנסו לפעולה, הסוכנות ניסתה לנצל את ההזדמנות והציעה תוכניות שונות בקנה-מידה גדול¹ אשר כללו בין היתר — צניחה אל מאהורי הקווים הבלקניים והפולניים. כל ההצעות נידחו, אך בכל זאת הלה תווה מסויימת, כאשר במאי 1943 הוצגה לתוך יוגוסלביה, מוסחת-איתות יהודי — פרץ רוזנברג, בתור חבר המשלחת הבריטית הראשונה שנצטרפה אל הפארטיזאנים של טיטו. כונן קשר בין הסוכנות והאירגון, אשר נודע בשם „כוח איי“, שמתפקידו היה לאפשר לשבויי מלחמה, בעיקר לטייסים, להימלט מידי הנאצים. קבוצה זו הסכימה עם תוכנית הסוכנות — לאפשר לשליחים לעסוק גם בעניינים יהודיים, הוסכם כי הצנחנים היהודיים ינסו לארגן התקוממות יהודית מזויינת בקרב הנאצים, בכל מקום שיתאפשר הדבר. בתחילת אוקטובר 1943 הוצנחו הראשונים ברוסמניה² אחרים, שנשלחו הן על-ידי „כוח איי“ והן על-ידי „איי.אל.די.“, הוצנחו או התחדרו ב־1944 אל מאהורי הקווים ביוגוסלביה, רומניה, הונגריה, סלובאקיה, אוסטריה ובולגריה. בסך הכל נשלחו 31 צנחנים, שליחותם, מנקודת הראות היהודית, לא הוכתרה בתצלחת יתירה, אף כי לא באשמתם.

אלה שהוצנחו ברוסמניה, רובם נלכדו, בידי האחרים עלה לארגן בתקופת הטבוכה ששררה בימים שאחרי שינוי המדיניות הרוסנית באוגוסט 1944, בריחה של טייסים רבים ממחנות-השבויים הנאציים. הם היו גם חיוניים להכנת המרד היהודי המזויין בבוקארשט, במקרה שהנאצים ינסו לחקוף את היהודים בעת נסיגתם מן העיר. לאחר גמר הקרבות באיזור, היו פעילים גם בעבודה ציונית בקרב הנער, אלה שהוצנחו בסלובאקיה, היו מעורבים במרד הסלובאקי באיזור באנסקה-ביסטריצה באוקטובר 1944, וכולם פרט לאחד, הושפעו באורח מקרי על-ידי יחידה ולאסובית בעת נסיגתם בהרים, נישבו והוצאו לתורג, הניצול היחיד שנותר, לחם עד השחרור ביחידה של פארטיזאנים רוסיים, חנה סנש — אחת משלושת השליחים להונגריה, נתפסה על-ידי ההונגרים, נשפטה והוצאה להורג בנובמבר 1944. שני האחרים נאלצו בתוקף המסיבות, להסגיר עצמם לידי הנאצים, האחד, פרץ גולדשטיין, נשלח למחנה בגרמניה ושם מצא מותו, האחר, יואל פלגי, הצליח להימלט ולתסתתר בבודאפשט עד לשחרורו. אנצ'ו סירני הוצגה בצפון איטליה, נתפס וסצא מותו במחנה-ריכוז דאכאו, אלה שנשלחו לבולגריה, הגיעו מאוחר מדי מכדי לעשות משהו, ותשלוח היחיד שנשלח לאוסטריה, נלחם לצד היוגוסלאבים והאוסטרים עד גמר המלחמה, את פרשת הצנחנים ניתן להעריך כ-מעט מדי ומאוחר מדי למרות הגבורה האישית שהוכיחו כולם כאחד.

במשך קיץ 1944, ניסתה הסוכנות לנצל את הנכונות היחסית של הבריטים לשלוח שליחים יהודיים ארץ-ישראלים למבצעים באירופה, ושוכ העלתה תוכנית נועזת שבה דובר על 500 איש שיכוננו יחידה יהודית אי-שם ביוגוסלביה, ואשר משם יסתננו למדינות השכנות כדי לעורר את האוכלוסיה היהודית למרי מזויין. הצעה זו הוגשה לרנדולף צ'רצ'יל ב־2 ביולי 1944 והעברה על-ידו לאביו, נראה היה כי צ'רצ'יל מוכן לתמוך בתוכנית, ונציג של הסוכנות תזמן לאיטליה כדי לדון בפרטים. שם נראה היה כי התוכנית

¹ ראה בחוברת זו עדותו של הצנחן אריה לופי (ריק).

תקבל, אבל באוגוסט, לאחר התערבות משרד החוץ, בא סירוב בריטי אשר הכשיל את כל התוכנית.⁴¹

בקיץ 1944 ברור היה כי קץ המלחמה נראה באופק. הרוסים חצו את גבולותיהם שמלפני המלחמה, והסכחות המערביים של בנות-הברית היו בגורמניה וכבשו את רומא. בנקודה זו הצליחה הסוכנות סוף-סוף לשבור את התנגדות הבריטים לכך שהיהודים יורשו להילחם בחיטלר. ב־17 באוגוסט 1944 כתב סיר־גיימס גריג — מזכיר המלחמה הבריטי אל וייצמן, כי ממשלת בריטניה נאותה לתקום בריגדה יהודית שתילחם באיטליה. רעיון הפיכת היחידות היהודיות של הרגימנט הארץ-ישראלי לכוח קרבי בתוך של בריגדה או בריגדות אחדות, נתבע בתוקף על־ידי משה שרת מאז סתיו 1942. הוא נידחה על־ידי וילסון אך התעורר מחדש ב־1943. בפגישה שנערכה ב־26 בנובמבר 1943, לחץ וייצמן על גריג שיסכים לכוח יהודי, והמוריס נסחב עד אביב 1944. ב־יני 1944 דומה היה כי הבריטים הונעו לפעולה. גושא המוריס בשלב זה, הוגדר כבהירות כבריגדה היהודית, וברור היה מצורת הדיונים שהתנהלו אז, כי ראש הממשלה עצמו תומך באופן פעיל ברעיון. הוא התערב, במכתב שנשלח אל וייצמן ב־5 באוגוסט, והביע תמיכה גדולה ברעיון הקמת הבריגדה היהודית, וביקש פרטים כגון — תג היתידה אשר יכלול את צבעי תלאם היהודיים. ב־17 באוגוסט ניתנה התסכמה להקמת היתידה.⁴²

הסיבה לשינוי הפתאומי של הנישה הבריטית, הינה צניין לחשערות, התגובה החיובית הראשונה מצד הבריטים. באה ב־21 ביוני 1944, כאשר גריג אשר לוייצמן כי הוא סיים את הסקירה על בריגדה יהודית והוא מוכן כבר לדון בעניין. דומה כאילו קיים היה קשר כלשהו בין דבר זה לבין היריעות הנוראות שהגיעו מתוגרית, שממנה גורשו היהודים לארשוויץ בקצב של 12,000 איש ליום. במאי נתבצעה שליחותו של יואל ברנד, שבה העלה אייכמן את הצעתו המפורסמת, להחליף יהודים תמורת משאיות וסחורות אחרות. הבריטים סירבו להיכנס למוריס כלשהו עם הנאצים בעניין היהודי, כל עוד נמשכה המלחמה. אולם נראה כי כל אלה דירבנו את הממשלה, ובמיוחד את ראש הממשלה, להתחיל כי משהו חייב להיעשות למען היהודים, ולו גם יהא זה מחוץ סימלי. ואמנם הבריגדה היהודית לא היתה הרבה יותר. במקרה הטוב ביותר, היא יכלה להגיע לחיות רק במאחז ולא היתה צפויה למצבים פוליטיים מביכים שייווצרו כהוצאה סכך: היתה מורסה סכנה התנגדות ערבית רצינית. מאחר שהיתידה היתה מיועדת לאיטליה מה שלא היה כרוך בשום התחייבות מוסרית לגבי היהודים.

ב־1 בנובמבר 1944 עזבה הבריגדה שזה אך נולדה, את מצרים בדרכה לאיטליה. היא היתה מורכבת משלושת הבאטאליונים של הרגימנט האי ומעוד כמה יחידות-עזר יהודיות במזרח-התיכון. ובראשה עמד ספקד יהודי-בריטי, הבריגדיר פרנק בנוסין. תחל מה־5 בנובמבר התאמנה הבריגדה בפיוני אשר באיטליה התיכונה, וב־26 בפברואר החלה בעת אל עבר קו החזית. ב־4 במרס 1945 הוצבה בקטע שקט של החזית, לא הרחק מרימיני, כחלק מן הדיביוות היהודית השמינית באגף וילאנובה-מצאנה, מולם ניצב ה-יגור-רגימנט ה-42, הפעילות הקרבית התבטאה בפאטרולים בקנה-מידה קטן, אבל הבריגדה הצליחה בהם עד מאוד וכך, ב־24 במרס, העברה לחזית סניו אשר בקירבת פיאנצה, כחלק מקטע החזית של הדיביוות ה-43 של ה-גורקים, מולם ניצבה דיביוויית הצנחנים הרביעית הסוכחות של הגרמנים. ב־9 באפריל נפתחה המתקפה הכללית של בנות-הברית, חזריגדה

ארץ־ישראל במלחמת העולם השנייה

השתתפה בהתקדמות עד שהוצאה מקו החזית ב־15 באפריל. היא לחמה היטב, איבדה 60 איש וסבלה מפצועים רבים, ועתה הגיעה שעתה לנחל. היא לא תזדהה עוד לחזית והמלחמה נסתיימה.

בסך־הכל הסתכם טאמץ הגיוס של הישוב ב־25,784 גברים ונשים (21,851 גברים ו־3,933 נשים), או כ־5% מן האוכלוסיה היהודית, אשר התגייסו לצבא הבריטי. כאלפיים נוספים שירתו ביחידות אחרות של כוחות בנות־הברית (בעיקר פולניות וצ'כיות), ואילו 1,700 אחרים, שירתו בכוח משטרה זמני ו־2,500 במשטרת הישובים. כל זה בהתנדבות.

לעומתה, הסתכמה ההתגייסות הערבית בארץ־ישראל, ב־9,199 מגויסים (או כ־3% מן האוכלוסיה). מאלה, ערקו 1,674 עד סוף 1943,⁵⁶ וכנראה שלא פחות מ־2,000 עד סוף המלחמה (כ־22%). העריקה היהודית עד סוף המלחמה הגיעה ל־229 (כפחות מ־1%). מספרים אלה משקפים כמובן את ההזדהות ההכרחית של היהודים עם מלחמת בנות־הברית. אילו והתנגדות הבריטית להשתתפות יהודית במלחמה, הייתה קטנה יותר, הרי סביר היה לפחות להניח, כי מספר המתנדבים היה גדול יותר, אך בהיות המצב כפי שהיה, חיוקה עמדתם של השלטונות הבריטיים את דעתם של אלה מן הישוב, אשר דרשו כי לפחות חלק מכווח־האדם יושאר ביחידות החשאיות של ההגנה, לשימוש אפשרי אחרי המלחמה. בקיץ 1945 שירתו 1,900 גברים ונשים בפלמ"ח בשירות מלא, וההגנה חיוקה את יחידותיה האחרות.

גם ביחידות היהודיות אשר בצבא הבריטי חיוקה ההגנה את שליטתה ככל שנמשכה המלחמה, פותחה שיטה של פיקוד כפול. ההגנה מינתה מפקדים משלה ביחידות, ואלה, טמונים היו על כל דבר שהיתה לו השפעה על אינטרסים יהודיים־לאומיים ישירים. למפקדים אלה נאמר שלא להתערב במשמעת החיילים במסגרת היחידות הבריטיות. אבל מבנה סודי של פיקוד היה מוכן להיכנס לפעולה, אם וכאשר האינטרס היהודי, כפי שיובן על־ידי ההגנה, ידרוש זאת.⁵⁷ למותר לציין כי המפקדים הבריטיים לא ידעו כלל כי זהו המצב, ועד גמר המלחמה הופעל רק לעתים נדירות סולם הפיקוד של ההגנה.

בדיוק כשם שבאותה שנה של 1943, היה הישוב נתון במאבק גלוי כמעט נגד הבריטים בארץ־ישראל, בעוד שבלונדון נראה היה כאילו חלה התקדמות פוליטית. כך גם בשנת 1945 — בעוד שהשאיפות הצבאיות היהודיות נתמלאו לפחות בחלקן, עם הקמת הבריגדה, ולעומת זאת הייתה הציונות המדינית נהונה בסעב חמור, רצח הלורד סוין — מיניסטר המדינה הבריטי במזרח־התיכון, בנובמבר 1944, על־ידי שני חברי לח"י, האירגון היהודי האנטי־בריטי, עורר כפי הנראה תגובה אנטי־ציונית אליטה אצל כמה סחידידים הבריטיים של איי היתודית. אחרים הורתעו על־ידי אצ"ל אשר התחיל להתקף מתקנים בריטיים בתחילת 1944, והגביר את פעילותו. מבחינה מדינית נשאר הספר־הלכן בתוקפו גם לאחר המלחמה. המדינאים הבריטיים לא יכלו להתליט מה לעשות בעניין ארץ־ישראל, ובינתיים שלטה המדיניות הישנה בכיפה. העלייה הוגבלה ל־1,500 איש בלבד לחודש אחרי אוקטובר 1944. מכירת קרקעות הוגבלה לחלק קטן של הארץ, וניתן לומר כי היחסים האנגלו־יהודיים התקרבו במהירות לקראת משבר.

המסקנות

ביסודו של דבר, היו היהודים מעוניינים להשתתף בטאמץ המלחמה כיהודים ביחידות יהודיות. בגלל סיבות לאומיות, מדיניות ורגשיות, אולם דבר זה לא תאם את האינטרס

הבריטי. עלידי מדיניות הגיוס שלה. גיסתה הסוכנות לתרום לשבירת הספרהלבן סנקודת-ראות מוסרית. היא לא הצליחה במשימתה. מאידך גיסא, היא הצליחה לארגן את מרבית מאמצי הגיוס של הישוב. הלחץ המתמיד שלה, הביא להקמת יחידות יהודיות קטנות ובמשך הזמן גדולות יותר. מאמציה לעזור ליהדות האירופית באמצעות הצבא הבריטי, הוכתרו בהצלחה מיניסאלית. אם כי לא באשמתה. מצד שני, המינהל הבריטי בארץ-ישראל, "הקדיש, בעקשנות שלא תאמן כמעט, חלק גדול ממרצו ומיכולתו — אשר למולנו לא היו גדולים במיוחד — כדי למגר את היהודים הארץ-ישראלים מלהילחם בהיטלר".¹ על פסק-דין זה, של היסטוריון בריטי, לא נותר להוסיף הרבה.

הערות

1. סקר בעיות בינלאומיות — העולם במרס — 1939, לונדון 1939 עמוד 138.
2. ויליאם ל. סירר: עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי, לונדון 1962, עמ' 452.
3. מלקולם מקדונלד בדבריו בפני המסלחת וההודית, 14.2.1939, פורסם ב"דפוסמית ומחזרת" של י. באואר, מרחביה 1966, עמ' 308—310. אפשר לשער כי הבעיה האסטרטגית הוצגה על ידי הבריטים, כדי לשכנע את היהודים להסכים לדרישות הערביות, בעוד הפניע האמיתי שלהם היה אחר. אולם מיינור-גנרל א.מ.א. פליסייר (ב"היסטוריה של מלחמת העולם השנייה, הסדרה הצבאית — היסטוריות, לונדון 1956 עמ' 15—17), שהשתמש בחומר גינון בריטי, סרסו כי ראשי הצבא הבריטי לחצו באמת על הממשלה לנקוט מדיניות פרו-ערבית בשל ניסוקים צבאיים. חיוסנים של גברת ראגדייל הסצויים בארכיון וייצמן, מחזקים רשם זה, ובנואר נאמר לווייצמן כי המלחמה היא בלתי נמנעת (ישיבת הוועד הפועל הציוני 18.1.39).
4. פליסייר, ראה לעיל.
5. לורד האליסקס ומלקולם מקדונלד למשלחת וההודית בסט, גיימס, 14.2.39.
6. אמרן הסוכנות היהודית מבוסס על נתונים ממשלתיים, ארכיוני ההגנה, תקנונים, 1944. היו 1,210,922 מוסלמים, נוצרים ואחרים, ומאלה היו קבוצות קטנות של דרוזים, ארמנים, צ'רקסים ואירופאים לא-יהודים (בעיקר אנגלים), 1,061,277 היו מוסלמים. יש להגיה שכולם ערבים.
7. רשימת מפגישות בלתי-רשמיות של בריגוריון עם מקדונלד, 18.2.39, ומקדונלד בישיבת התשיעית של השיוש והאנגלו-ערביות 20.2.39.
8. וייצמן בדיון צוות, 5.2.39.
9. למעשה, הודיע כנראה צ'סברליין בישיבת ממשלה ב'1 במרס, כי רחובלט (או הסטייט-דפרטמנט, אך אין זה משנה הרבה, כי התודעה לבריטים היתה רשמית) לא יתערבו בהחלטות הבריטיות בעניין ארץ-ישראל, (ראה יומן ראגדייל, 4.3.39, ארכיון וייצמן).
10. סרר ראשיד עלי בעיראק נגד הבריטים, אפריל-מאי 1941, שאב השראה ועצה מחאג' אמין אל-חסייני, המופתי של ירושלים והמנהיג הבלתי מעורער של הערבים הפלסטינאים. הקבוצה במצרים בראשותו של הגנרל חוהתיק — עוז עלי אל-סכרי, כללה את אנהאר סאעדת וחברים אחרים של החוג שתפס לבסוף את השלטון במצרים בראשית שנות החמישים — ראה לוקאס הירשוביץ: "הרייך השלישי והמזרח הערבי", לונדון 1966, עמ' 241—243, וכן אליעזר בארי — "מעמד הקצינים במדיניות ובתורה של המזרח הערבי", תל-אביב 1966 עמ' 32—44, 63—77.

ארץ-ישראל במלחמת העולם השנייה

11. קריסטופר טייקס — „פרשות דרכים לישראל“, לונדון 1965, עמ' 239. אליזבס מונרו — „שעתה של בריטניה במזרח-התיכון“, לונדון 1963 עמ' 89. יסוד הפיס במדיניות הספר-הלבן נוטה להיות מודגש דיו עליידי היהודים, אפילו לבעיה האסטרטגית היה צד יותר פרמננטי כאשר תבעיות המדיניות של המלחמה: הלאומנות הערבית המתעוררת האיים על נתינים בריטיים אסטרטגיים בעתיד, אפילו אם תצא בריטניה מנצחת מסאבקה נגד מדיניות הציר, ג'ורג' קירק מותח ביקורת על „אריכולתו של וייצמן לתפוס את הצורך הבריטי המתמיד לפייס את הערבים“, בטפרו „המזרח-התיכון בזמן מלחמה“, לונדון 1953, עמ' 232 הערה 3.
12. וייצמן צ'מברליין, 29.8.39, ארכיון וייצמן.
13. מיכאל ברוזוהר: הנביא החפוש, לונדון 1967, עמ' 66. אמירה מפורסמת זו של כ'גוריון היא אגדית במקצת, ברור כי כ'גוריון אפר משהו מסוג זה, אבל הניסוח המדויק אינו ודאי.
14. 8.3.39, דריה של יהושע גורדון על שיחה עם גנרל ברקד.
15. שרת למיניור-גנרל ה. ר. סונול, 25.8.39, ארכיון וייצמן.
16. דב יוסף ודב יעז, דריה על שיחה עם גנרל ברקד, 29.8.39.
17. בתאודית היתה הסוכנות היהודית גוף שנבחר, מחציתו עליידי הציונים ומחציתו עליידי לארצינים, בקונגרס מיוחד של הסוכנות, אך ב'1939 הלכו הבחנות אלה ונעלמו, והסוכנות היתה, פרט לחבר אחד, זהה לוועד-הפעל הציוני.
18. הסוכנות היהודית, לונדון 1940, מיסמכים ותכתובת בעניין פלשתינה, עמ' 24.
19. ספר ההתנדבות (תוצ' ואב ספר ויצחק למדן), ירושלים 1949 עמ' 53—56.
20. ראת לעיל, עמ' 395—402, גם „במחנה" מס' 2 (שהוצא עליידי קבוצת החיילים הרב-חזון ניסטים) אפריל 1942.
21. ספר ההתנדבות עמ' 52.
22. דיוני וייצמן—אירונוסיד, 24.10.39, ארכיון וייצמן, ותזכירו של וייצמן על הדיברות היהודית, 22.1.39, ארכיון וייצמן.
23. כל ההתכתובת נמצאת בארכיון וייצמן.
24. הארכיון הציוני S 25/5092 —
25. ו. ס. צ'רציל, תולדות מלחמת העולם השנייה, לונדון 1950 כרך ב' עמ' 658.
26. סיד מילס למפסון למשרד המלחמה, 31.7.41.
27. הארכיון הציוני, S 25/5092 —
28. אותם פירסם בזכרונותיו, אחד מהם היה מוסנה ללורד לויד ונאמר בו: „כשלק המדיניות שאתה דוגל בה, מוכח עליידי מספרם הגדול מאוד של החיילים שעליך לתחזק בפלשתינה, אף כי הם נחוצים כליכך במקום אחר... כפי הנראה, יותר מ'20,000 איש (למעשה — 27,500 — ראת סלייפיר עמ' 93), זהו המצור שאנו צריכים לשלם עבור המדיניות האנטי-יהודית שמתמידים בה מאז כמה שנים... בעת שאנו נלחמים על חיינו, משהקים כוחות גדולים אלה בשל מדיניות המוצאת תמיכה רק אצל חלק מן המפלגה השמרנית“.
29. באואר, עמ' 89—92.
30. י. באואר — משיתוף פעולה למרי, עיונים מזרח-תיכוניים, לונדון, אפריל 1966, כרך ב' מס' 3, עמ' 192.
31. מנן בסתר (פרך ורובבל גלצר) ירושלים 1948, עמ' 178.
32. באואר — דיסלופטיות, עמ' 131.

יהודה באואר

33. ראה לעיל, עמ' 103–104.
34. ספר הבריגדה (הצ' יעקב ליפשיץ), תל־אביב 1947, עמ' 38.
35. י.צ. הורביץ, דיפלומטיה של הסורה הקרוב והמזרח התיכון, כרך ב', ארה"ב, 1966, עמ' 234–235.
36. כמו לשל, באואר בסני טנהיים ציוניים במלון "אסטור" בניו־יורק, 17.7.41, ארכיון וייצמן.
37. י. באואר — איום הפלישה על רומל בסקריפטת הירוסולמיטנה" כרך ד', ירושלים 1961, עמ' 250.
38. ההתכתבות בארכיון הציוני 824502.
39. כנ"ל, WA, 4.7.42.
40. לורד קרום לברל ליקר, 21 ביולי 1942.
41. באואר — סקריפטת, עמ' 234.
42. הנסרד, 6.8.42.
43. ראה לעיל.
44. בכר לשרת, 11.6.43.
45. טאיר מרדור, "בשליחות עלומה", תל־אביב 1957, עמ' 53–77.
46. דפנה טרבור, "תחת הספר־הלבן", ירושלים 1948, עמ' 22.
47. לורד וילסון (סיר הנרי מייטלנד), "שמונה שנים מעבר לים", לונדון 1948, עמ' 164, וילסון, "מי יהיה אז המפקד הכליון במזרח־התיכון, אמר, כי הוא העביר את היחידה הפלסטינאית לחוב כד, למנוע שימוש של יחידות קרבות" במילוי הפקודי שמירת.
48. בן־טרויון — סק, קינל, 8 באוגוסט 1943.
49. לורד וילסון, מבצעים במזרח־התיכון מ־16.2.43, איגרת 3, מוסף ל־לונדון נאוט", 12.11.56, עמ' 323.
50. באואר — משיחתו פעולה למרי, עמ' 202.
51. קירק, 32, סיר לוולין וודוורד — פריגיות החוף הבריטית במלחמת העולם השנייה, לונדון 1962, עמ' 389–395.
52. באואר — דיפלומטיה, עמ' 234.
53. ראה לעיל, עמ' 238.
54. תוצעה לפעילות ציוניות בטנזיה, 9.9.42.
55. הארכיון הציוני 824530 —
56. במכתב ליחידות היהודיות במצרים, כתב מפקד ההגנה (13.3.44): "במקרה יחפזת טישעת תהיה כרוכה בפעולה כלשהי (של ההגנה), תרחו את הפעולה ותסנעו מכל מעשה מבלי לקבל הסכמה מוקדמת מן השטח הזה".
57. ב"ר מרלור, "התקופות בפלשתינה", לונדון 1946, עמ' 239.

Dr. Yehuda Bauer — Jewish Palestine during World War II.

Dr. Yehuda Bauer of the Hebrew University of Jerusalem in his essay describes the pattern of relations between Jewish population of Palestine and Britain during World war II.

Both sides were facing a severe dilemma. The British ostensibly wished to utilize the fresh and vigorous force of the Yishuv (Jewish community) of Palestine against the Axis, but powerful political elements in Britain foiled the Jews entering into military alliance. They feared that, if Britain were to accept the Jews as a more or less independent element among the Allied armed forces, this would provoke anti-British feeling among the Arabs on the one hand and oblige her to enter into far-reaching political commitments towards the Jewish people on the other.

The Jews too were in a difficult situation. British policy as expressed in the White Paper, and particularly the cruel restrictions on immigration, forced the Yishuv to oppose the British while at the same time, in the global struggle, they were obviously on the side of the Allies (i.e. including the British) for it was only by fighting on this side that the Jews of Palestine could help their brethren suffering oppression by the Nazis and threatened with utter annihilation by the German regime.

Dr. Bauer describes developments among various planes: the formation of military units among the Jews of Palestine, the scale of the volunteer movement, the way in which the Unit was formed under the Palestinian banner, and the actions taken to provide aid to the Jews still in Europe. He describes both the plans drawn up and the actual implementation.

Dr. Daniel Carpi — The Jews of Spalitto and Sarayevo

(new documents: 1941-42)

Dr. Carpi publishes two important documents revealing enlightening aspects of the Italian occupation of Croatia. These two documents, published unabridged in Hebrew translation, are two separate reports written by leaders of the Jewish communities of Spalitto and Mostar at the beginning of 1942. They reveal that in December 1941 or January 1942, a visit was paid to Mostar by the commander of the Italian "Alpine Hunters" division, some of whose units were stationed as a garrison in the town. On the occasion of this visit, the general convened a meeting with representatives of the various ethnic and national communities — Croations, Serbs, Muslim and Jews, in order to try and dissolve the mutual animosity that prevailed, and which was an obstacle to the maintenance of security in the region.